

Προβληματισμοί και αρχές για τη διατήρηση της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς του 20ου αιώνα

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΣΑΛΗ, δρ. αρχιτέκτων - αρχαιολόγος, καθ. Μουσειολογίας στο Ιόνιο Πανεπιστήμιο, ΜΑΝΟΣ ΜΠΙΡΗΣ, δρ. αρχιτέκτων, καθ. Ε.Μ.Π., ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΠΕΤΣΑ, αρχιτέκτων Ε.Μ.Π., ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΚΑΡΥΔΗΣ, δρ. πολιτικός μηχανικός, καθ. Αντισεισμικής Τεχνολογίας Ε.Μ.Π.

Η έννοια της διατήρησης στα σύγχρονα κτίρια

Από το δεύτερο τέταρτο του 20ου αιώνα υπό την επίδραση του κινήματος του ΒΑΥΗΑΥΣ και του ρωσικού κονστρουκτιβισμού, οι νέες ιδέες για την αρχιτεκτονική άρχισαν να διαδίδονται στην Ελλάδα, που μέχρι τότε κυριαρχούσε ο νεοκλασικισμός και σε μικρότερο βαθμό ο εκλεκτικισμός ως μορφές αξιολογής αρχιτεκτονικής έκφρασης, με εισαγόμενα μοτίβα από την Ευρώπη.

Οι νέες ιδέες δεν άργησαν να επικρατήσουν. Σ' αυτό συνέβαλε και η ίδρυση και λειτουργία της Σχολής των Αρχιτεκτόνων στο Ε.Μ.Π. (1917), που βοήθησε στη διάδοση των οραματισμών του μοντέρνου κινήματος.

Νέα υλικά, που ως τότε θεωρούνταν ευτελή, νέοι τρόποι δόμησης, νέες τεχνολογίες, που έδιναν καινούριες δυνατότητες, μπήκαν στο λεξιλόγιο της αρχιτεκτονικής, παραμερίζοντας τις μέχρι τότε καθιερωμένες πρακτικές. Μια νέα γενιά αξιολογών αρχιτεκτόνων της εποχής, Ελλήνων και ξένων, σπουδασμένων στο εξωτερικό αλλά και στη νέα Σχολή των Αρχιτεκτόνων του Ε.Μ.Π., ενστερνίστηκε τις νέες ιδέες και παρήγαγε και εξακολουθεί να παράγει αξιολογικά κτίρια, που σήμερα καλούμαστε να διατηρήσουμε.

Οι πρωτοπόροι του μοντέρνου κινήματος, που ήταν οι μέντορες των αρχιτεκτόνων που σχεδίασαν τα κτίρια αυτά, θεωρούσαν ότι ένα κτίριο έχει δικαίωμα να υπάρχει, εφόσον είναι χρήσιμο και λειτουργικό και όχι κατ' ανάγκη ως έργο τέχνης. Άλλωστε, η λογική της διατήρησης των έργων τους ως μνημεία θα ήταν, σε πολλές περιπτώσεις, ίσως και αντίθετη με τις αρχές και τις επιθυμίες τους, μια και οι δημιουργοί τους δεν τα σχεδίασαν και δεν τα κατασκεύασαν για να είναι υποχρεωτικά μνημεία. Σε κάποιες περιπτώσεις μάλιστα, οι δημιουργοί τους δεν είναι καν φαντασικοί θιασώτες της διατήρησης του ίδιου τους του έργου και μπορεί να ενδώσουν, αν είναι εν

Το ανακατασκευασμένο Pavillon de l' Esprit Nouveau στην Μπολόνια της Ιταλίας.

ζωή, ακόμη και σε σημαντική παραποίηση του αρχικού κυρίου, λόγω πιέσεων συμφερόντων ή ακόμη και λόγω αλλαγής των δικών τους αντιλήψεων. Είναι το κοινωνικό σύνολο αυτό που κυρίως επιδιώκει τη διατήρηση των έργων τους, και μάλιστα όπως αυτά αρχικά κατασκευάστηκαν και στη συνέχεια καταξιώθηκαν ως πολιτιστικά αγαθά. Από τη στιγμή αυτής της αναγνώρισης το έργο ανήκει κυρίως στο κοινωνικό σύνολο και λιγότερο στο δημιουργό του. Εδώ οφείλει κανείς να σημειώσει ότι τα έργα αυτά κατασκευάστηκαν με πρόβλεψη ενός πεπερασμένου χρόνου ζωής, τουλάχιστον ως προς τα υλικά που χρησιμοποιούνταν π.χ. για το σκυρόδεμα, θεωρούνταν ότι έχει διάρκεια ζωής περίπου 50 χρόνια. Αντίστοιχη αίσθηση υπήρχε και για το ξύλο, το χάλυβα και τα λοιπά σύγχρονα υλικά. Σήμερα βέβαια, με τη χρήση χημικών βελτιωτικών και τις σύγχρονες προδιαγραφές κατασκευής, τα υλικά αυτά μπορεί να έχουν σημαντικά μεγαλύτερο χρόνο ζωής, που

όμως σε καμιά περίπτωση δεν μπορεί να συγκριθεί με το μεγάλο χρόνο ζωής των παραδοσιακών υλικών.

Αξίζει εδώ ως παράδειγμα να σημειωθεί μια χαρακτηριστική περίπτωση: Μεγάλη εταιρία παραγωγής τσιμέντου, όταν κέρδισε ένα διαγωνισμό για την κατασκευή ναού με πρόβλεψη για διάρκεια ζωής τουλάχιστον 500 ετών, συνάντησε τεράστιες δυσχέρειες κατασκευής, παρά τα τρία χρόνια εξαπλητικών ερευνών που διέθεσε στα σύγχρονα τεχνολογικά της εργαστήρια, προκειμένου να ανταποκριθεί το κτίριο σ' αυτή την απαίτηση διάρκειας. Η επιτυχία δε του εγχειρήματος παραμένει αμφίβολη...

Έτσι λοιπόν, τα οικοδομήματα αυτά, και ως προς τα οικοδομικά τους υλικά, και ως προς την πρόθεση των δημιουργών τους, δεν μπορούν να έχουν το χαρακτήρα και τις βλέψεις διαίτησης, που είχε η μνημειακή αρχιτεκτονική επί αιώνες.

Τα έργα όμως αυτά, πέρα από την όποια καλλιτεχνική τους αξία –που σε

πολλά απ' αυτά προκύπτει ως έκφραση της επιτυχούς και ανεπιτήδευτης απάντησης σε ανάγκες, κατά τον ίδιο τρόπο που η ανώνυμη παραδοσιακή αρχιτεκτονική αντλεί την αξία της μέσα από την απλότητα, την ειλικρίνεια και τη σαφήνεια– είναι φορείς ιδεών και οραματισμών για μια νέα κοινωνία και τρόπο ζωής, που αν και στη συνέχεια διαφεύστηκαν, επηρέασαν όμως σε μεγάλο βαθμό τον τρόπο σκέψης και τον πολιτισμό μας, όπως είναι σήμερα.

Σε πολλές περιπτώσεις, έστω και μόνο γι' αυτό το λόγο, οφείλουμε να τα διατηρήσουμε.

Το ισχύον νομικό πλαίσιο προστασίας

Από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 ένα όλο και αυξανόμενο ενδιαφέρον άρχισε να εκδηλώνεται για το μέλλον της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς του 20ου αιώνα και έγινε το αντικείμενο συζητήσεων και προβληματισμών μεταξύ των αρχιτεκτόνων, ιστορικών και λοιπών μηχανικών συναφών ειδικοτήτων. Η απόφαση για τη διατήρηση ενός κτιρίου λαμβάνεται, όταν έχει αναγνωριστεί η ιστορική και πολιτισμική του σπουδαιότητα για το κοινωνικό σύνολο και υπάρχει η γενική του αναγνώριση ως μνημείο από την κοινωνία. Ο χρόνος έχει ήδη καθιερώσει πολλά από αυτά τα μνημεία, δεν αποτελεί όμως το μοναδικό κριτήριο, (Στα πρακτικά του Κεντρικού Συμβουλίου Νεωτέρων Μνημείων (Κ.Σ.Ν.Μ.), μπορεί ο ερευνητής να διαπιστώσει τα εντοίς πράγμασι κριτήρια και το σκεπτικό, που οδήγησαν το συμβούλιο στο χαρακτηρισμό ή μη ως μνημείων των διαφόρων έργων της νεότερης πολιτισμικής κληρονομιάς).

Στη συνείδηση του κοινού, τουλάχιστον μέχρι πρόσφατα, η έννοια του διατηρητέου είναι (κακώς) συνυφασμένη με την έννοια του "παλαιού" ή του ιστορικού. Τα σύγχρονα κτίρια όμως αν αφεθούν απροστάτευτα, έχουν μικρή διάρκεια ζωής ως κατα-

σκευές, ενώ παράλληλα απειλούνται και από ολοκληρωτική κατεδάφιση και δεν μας παρέχουν την πολυτέλεια να αφήσουμε το χρόνο να αποφασίσει για την αξία τους, πριν παρέμβουμε για τη διάσωσή τους.

Θα πρέπει, λοιπόν, ο εντοπισμός τους και η καταγραφή τους να γίνονται αμέσως και η απόφαση για την προστασία τους να ληφθεί το συντομότερο. Το νομικό πλαίσιο της προστασίας των νεότερων μνημείων στην Ελλάδα είναι περιπτώσιακό και διασπασμένο σε διαφορετικούς φορείς (Υπουργείο Πολιτισμού, ΥΠ.Ε.Χ.Ω.Δ.Ε.), χωρίς να υπάρχει σαφής και ολοκληρωμένη πολιτική, τουλάχιστον ως προς τα κτήρια χαρακτηρισμού.

Ο νόμος 3028 αποτελεί το θεσμικό πλαίσιο για την προστασία και προβλέπει στα άρθρα του επαρκή μέτρα για τα χαρακτηρισμένα ως μνημεία κτίρια. Τι συμβαίνει όμως με τα σημαντικά σύγχρονα κτίρια, που δεν έχουν καταγραφεί και χαρακτηριστεί ως μνημεία; Η όλη διαδικασία χαρακτηρισμού ενός σύγχρονου κτιρίου ως προστατευτέου μνημείου, είναι περίπλοκη και ασαφής, ενώ καθοριστικό ρόλο παίζει και η εμπλεκόμενη ιδιωτική παράμετρος.

Είναι συχνό το φαινόμενο εγκατάλειψης σημαντικών κτιρίων στην ερείπωσή τους από τους ιδιοκτήτες τους, ώστε να καταστούν ετοιμόρροπα και να επιτύχουν έτσι με πλάγιο τρόπο την κατεδάφισή τους και την ανέγερση νέου κτιρίου, προτού να κινηθούν οι διαδικασίες χαρακτηρισμού τους ως διατηρητέων. Άλλωστε, η υψηλή σεισμικότητα της χώρας μας βοηθά προς αυτή την κατεύθυνση. Ήδη πολλά ση-

μαντικά κτίρια των μεγάλων δασκάλων της αρχιτεκτονικής του 20ου αιώνα έχουν χαθεί στο εξωτερικό, αλλά και στη χώρα μας και μας επισημαίνουν τον κίνδυνο για δεκάδες άλλα.

(Ημικατεδάφιση τού –μη κηρυγμένου τότε ως διατηρητέου– εργοστασίου ΦΙΞ του Ζενέτου, κατεδάφιση του κτιρίου έκθεσης αυτοκινήτων της FORD του Κοντολέοντος, κατεδάφιση των εγκαταστάσεων της δισκογραφικής εταιρίας Columbia πρόσφατα). Οι σχετικές αποφάσεις που θα ληφθούν, πρέπει να είναι αποτελεσματικές στην κατεύθυνση όχι τόσο της κοντόφθαλμης εφαρμογής αναστηλωτικών αρχών, όσο στη θέσπιση ευέλικτων κανόνων και ρεαλιστικών κριτηρίων:

- Το πρώτο πρόβλημα που πρέπει να αντιμετωπιστεί, είναι η θέσπιση των κριτηρίων για την αξιολόγηση αυτών των κτιρίων. Τι διατηρούμε και γιατί. Διατηρούμε μονάδες, σύνολα, χαρακτηριστικούς τύπους, αντιπροσωπευτικές τεχνικές; Είναι ένα πολύπλοκο θέμα, που δυσχεραίνεται ακόμη περισσότερο από το τεράστιο πλήθος των περιπτώσεων.
- Το δεύτερο είναι ο εντοπισμός και η καταγραφή, με βάση αυτά τα κριτήρια, των σημαντικών έργων του 20ου αιώνα σε έναν κατάλογο, που συνεχώς θα ενημερώνεται.
- Το τρίτο είναι να αναπτυχθούν οι στρατηγικές για τη διάσωσή τους.
- Ένα άλλο πρόβλημα είναι το ιδιοκτησιακό τους καθεστώς, αφού τα περισσότερα αποτελούν ιδιωτικές ιδιοκτησίες και έτσι εγείρεται σημαντικό οικονομικό θέμα.

Οι θεσμικοί κανόνες και η εφαρμογή τους στα σύγχρονα διατηρητέα κτίρια

Είναι άραγε διαφορετικά τα κριτήρια και οι αρχές που πρέπει να εφαρμοστούν για την προστασία των κτιρίων του πρόσφατου παρελθόντος, από αυτά που ισχύουν για τα παραδοσιακά κτίρια;

Οι θεσμικοί κανόνες, που έχουν καθιερωθεί οι **χάρτες για τη διάσωση της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς**, έχουν αναμφισβήτητα ισχύ **και** για τα κτίρια του πρόσφατου παρελθόντος. Χρειάζεται όμως και πρόσθετη πρόβλεψη για ιδιαίτερη αντιμετώπιση κάποιων θεμάτων, που αφορούν μόνο στα κτίρια αυτής της κατηγορίας και που απαιτούν μια πιο **ευέλικτη** προσέγγιση. Παρακάτω θίγονται κάποια ζητήματα που εγείρονται, όταν αντιμετωπίζουμε τη διατήρηση ενός σύγχρονου κτιρίου.

Αποκατάσταση της αρχικής μορφής

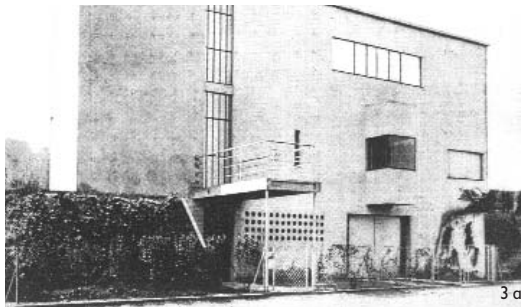
Στην προσέγγιση της μεθοδολογίας για την αποκατάσταση ενός μοντέρνου κτιρίου υπεισέρχονται παράγοντες, που τη διαφοροποιούν από την καθιερωμένη μεθοδολογία για κτίρια παλαιότερων περιόδων.

Τα παλαιότερα διατηρητέα κτίρια, ενώ κτιζόνταν με βάση μια αρχική ολοκληρωμένη μελέτη, στη συνέχεια συμπληρώνονταν με διαδοχικές πρόσθετες κατασκευές σε διάφορες χρονικές περιόδους. Αυτές οι προσθήκες και οι διαδοχικές επεμβάσεις, επέχουν πλέον το χαρακτήρα ιστορικής μαρτυρίας και η σημερινή σωζόμενη μορφή

του μνημείου, είναι το συνολικό αποτέλεσμα της μακρόχρονης ζωής του. Έτσι ένα μνημείο καταλήγει να είναι, τις περισσότερες φορές, διαφορετικό από αυτό που αρχικά σχεδιάστηκε. Συχνά μάλιστα, αν όχι πάντα, οι προσθήκες αυτές είναι τόσο αρμονικά ενσωματωμένες στο αρχικό μνημείο, που η πιθανή αφαίρεσή τους θα κατέστρεφε την αναγνωρίσιμη εικόνα του. Η Χάρτα της Βενετίας, σεβόμενη την πορεία του έργου μέσα στο χρόνο, επιτάσσει, ορθώς, τη διάσωση της υλικής υπόστασης του μνημείου ως έχει. Στη μοντέρνα αρχιτεκτονική όμως, η μελέτη ενός έργου είναι άμεσα συνδεδεμένη με τη φάση κατασκευής του, υπάρχει δηλαδή μια πεπερασμένη χρονικά αλληλουχία και το έργο θεωρείται ολοκληρωμένο τη στιγμή της αρχικής ολοκλήρωσης της κατασκευής του, όπως το συνέλαβε μορφολογικά, ογκοπλαστικά και στις λεπτομέρειές του ο δημιουργός του. Για τη **μοντέρνα αρχιτεκτονική**, δηλαδή, οι ουσιώδεις και αναμφισβήτητες αξίες τους είναι:

- η βέλτιστη διαστασιολόγηση και γεωμετρία της κατασκευής,
- η λειτουργική έκφραση του όλου,
- η αυτοτέλεια και αυτάρκεια της μορφής.

Ποτέ στο παρελθόν αυτές οι ιδιότητες δεν ήταν τόσο καθοριστικές για την ποιότητα του έργου, όσο στην αρχιτεκτονική πρωτοπορία του 20ου αιώνα. Έτσι, είναι αυτονόητο, ότι προσθήκες και μεταγενέστερες μετατροπές μπορεί να καταστούν διαστρεβλωτικές του χαρακτήρα του. Αυτό που προέχει, επομένως, είναι η διατήρηση των παραπάνω αξιών, που εκ-

φράζονται πλήρως στην **αρχική του εικόνα**, και όχι στην αυθεντικότητα της υλικής του υπόστασης –όπως αυτή σώζεται σήμερα. Αυτό άλλωστε, όπως θα εξηγηθεί στα επόμενα, είναι κάτι που δεν μπορεί να επιτευχθεί. Στις περισσότερες περιπτώσεις, πρέπει να παραδεχθεί κανείς, ότι η διατήρηση, πλέον, στοχεύει σε ολόκληρο το έργο ως ενιαίο σύνολο, πολύ περισσότερο στα σύγχρονα κτίρια απ' ό,τι στα κλασικά παραδοσιακά. (φωτ. 2)

Είναι θεμιτό, λοιπόν, κατά τις εργασίες αναστήλωσης ενός σύγχρονου μνημείου να απομακρύνονται ενοχλητικές, συχνά πρόχειρες προσθήκες, που προέκυψαν από πρακτικές χρηστικές ανάγκες και δεν αποτελούν αναπόσπαστο σύνολο με το αρχικό κτίριο, χωρίς αυτό να θεωρηθεί ότι αντιβαίνει στις αναστηλωτικές αρχές. (φωτ. 3, 4)

Φυσικά, δεν μπορεί να ισχυριστεί κανείς το ίδιο, όταν η προσθήκη αποτελεί αφ' εαυτής ένα σημαντικό έργο.

Αυθεντικότητα

Το άρθρο 9 της Χάρτας της Βενετίας επιτάσσει τη διατήρηση της αυθεντικότητας των υλικών και των κατασκευών και επιβάλλει τη σαφή διάκριση των νέων κατασκευών από τις αυθεντικές παλαιές. Στην περίπτωση της διατήρησης των σύγχρονων κτιρίων όμως, χρειάζεται μια πιο ευέλικτη και ορθολογική προσέγγιση για την εφαρμογή αυτής της αρχής. Συχνά η κατά γράμμα εφαρμογή αυτής της επιταγής είναι άνευ αντικειμένου, όταν πρόκειται για κτίρια κατασκευασμένα με σύγχρονα υλικά και μεθόδους, που λίγο διαφέρουν από τις σημερινές (και που διαφέρουν όχι ως προς το αισθητικό

αποτέλεσμα, αλλά κυρίως ως προς τις βελτιωμένες ιδιότητες των υλικών και τις κατασκευαστικές τεχνικές). Σε ό,τι αφορά στα σύγχρονα μνημεία, χρειάζεται μια προσεκτική θεώρηση και ιεράρχηση των κριτηρίων του τι διατηρούμε ως έχει, τι επισκευάζουμε με τρόπους ίδιους με αυτούς της αρχικής κατασκευής, τι ξανακτιζουμε από την αρχή, αναπαράγοντας το αρχικό σχέδιο με σύγχρονες τεχνικές και υλικά. Είναι εξαιρετικά δύσκολο να θεσπιστούν ενιαία κριτήρια που να έχουν εφαρμογή σε όλες τις περιπτώσεις, αφού για κάθε μια από αυτές υπάρχει ένα ιδιαίτερο στοιχείο που κάνει την περίπτωση μοναδική. Και αυτό διότι **ο αριθμός και ο συνδυασμός των προς εκτίμηση παραγόντων είναι μεγάλος και μάλιστα πολλαπλάσιος αυτών που αναφέρονται στα παλαιότερα μνημεία.**

Κάθε κτίριο αποτελεί ιδιαίτερη περίπτωση και στον προβληματισμό θα πρέπει, περισσότερο από την ευλαβική εφαρμογή συντηρητικών κανόνων διασφάλισης της αυθεντικότητας της κατασκευής, να πρωτανεύει η εξασφάλιση του ύψους και της μορφής του κτιρίου.

Αποδείχθηκε μάλιστα, όπως ήδη αναφέρθηκε, ότι η χρήση νέων υλικών με αυξημένες αντοχές και ειδικές ιδιότητες, που θα αντικαταστήσουν αυθεντικά υλικά που αποδείχθηκαν προβληματικά στην πάροδο του χρόνου και που ίσως να απειλούν τη στατική - σεισμική του επάρκεια, όχι μόνο δεν θα πρέπει εκ προοιμίου να αποκλείεται, αλλά ίσως θα πρέπει ακόμη και να επιβάλλεται.

Ίσως, το θέμα της αυθεντικότητας των κατασκευών να έχει βαρύτητα μόνο

στις περιπτώσεις που ο συγκεκριμένος τρόπος κατασκευής ή το συγκεκριμένο υλικό είναι χαρακτηριστικό για το μορφολογικό λεξιλόγιο του κτιρίου ή κάποιου μέρους του.

Αυθεντικότητα & στατικά προβλήματα Για να γίνει πιο εναργές το πρόβλημα, παρουσιάζεται το εξής, αρκετά σύνθετο παράδειγμα:

Το κατώτερο τμήμα υποστυλώματος από οπλισμένο σκυρόδεμα ενός διώροφου διατηρητέου κτιρίου (ισόγειο και ένας ακόμη όροφος) έχει διαβρωθεί, με συνέπεια να υπάρχουν εντονότερες ρωγμές, τόσο κατά μήκος όσο και εγκάρσια του υποστυλώματος. Αυτό οφείλεται στη διόγκωση του σιδηροπλισμού (διαμήκους και εγκάρσιου), λόγω της διάβρωσης. Ο σκελετός του κτιρίου είναι από οπλισμένο σκυρόδεμα και οι διαχωριστικοί τοίχοι από οπτοπληθοδομή.

Ο υφιστάμενος σήμερα διαμήκης οπλισμός, μετά τη διάβρωση, είναι μόνον ένα ποσοστό του αρχικού, ενώ οι συνδετήρες, που αποτελούν τον εγκάρσιο οπλισμό, λόγω της μικρής τους διατομής, σε αρκετά σημεία έχουν κοπεί. Παρόμοια με αυτή εικόνα, παρουσιάζουν και κάποια άλλα υποστυλώματα σε μικρότερο βαθμό διάβρωσης, ενώ τα ανώτερα τμήματά τους είναι σε καλύτερη κατάσταση. Η πλάκα οροφής του α' ορόφου είναι και αυτή από οπλισμένο σκυρόδεμα και για διάφορους λόγους, που δεν είναι του παρόντος, εμφανίζει και αυτή σημαντική διάβρωση. Το πρόβλημα (τυπικό) που τίθεται είναι, το πώς αντιμετωπίζεται από πλευράς επεμβάσεων αυτή η συγκεκριμένη περίπτωση.

1 (α-ζ) "Κτίρια χαμένα για πάντα"

α

Το κτίριο έκθεσης αυτοκινήτων της Ford του Κοντολέοντος. Κτίστηκε το 1935, κατεδαφίστηκε το 1977.

β

Κτίριο του πολυκαταστήματος De Winter του Johannes Duiker στο Άμστερνταμ. Κτίστηκε το 1935. Κατεδαφίστηκε.

γ

Κτίριο πλυντηρίων του Johannes Duiker (1925). Κατεδαφίστηκε.

δ

Το εργοστάσιο ΦΙΕ του Ζενέτου στη Λ. Συγγρού (1957). Το δεξιό μεγαλύτερο τμήμα του κατεδαφίστηκε, παρ' όλες τις αντιδράσεις, για να κατασκευαστεί σταθμός του "Αττικό Μετρό". Το αριστερό τμήμα διατηρείται, ως εξιλέωση ενοχών. Τι απομένει άραγε από την αρχική εικόνα του έργου, όταν η αξία του έργου αυτού έγκειται κυρίως στη συνολική του εικόνα;

ε

V. Horta, Maison du Peuple, 1896, χαρακτηριστικό δείγμα του κινήματος Art Nouveau. Κατεδαφίστηκε το 1963.

στ

Μόνο μια γωνία απομένει από τη βίλα Temisien του Le Corbusier στη Βουλώνη.

ζ

Μια ιδιαίτερη περίπτωση.....

Το κτίριο της Banco de Londres στο Μπουένος Άιρες, ένα από τα αριστουργηματικά δείγματα μοντέρνου μπουταλισμού στη Ν. Αμερική, έργο του Clorindo Testa (1959), διασώθηκε αναλλοίωτο μέχρι το 1998, όταν μια εκτεταμένη "ανακαίνιση", η οποία μάλιστα καθοδηγήθηκε από τον ίδιο το δημιουργό του κτιρίου, αλλοίωσε ανεπανόρθωτα και πέραν αναγνώρισης τόσο το εξωτερικό, όσο και το εσωτερικό του κτιρίου, που ως τότε ήταν απροσπάτητο από τους οργανισμούς προστασίας μνημείων. Μόνο μετά την ολοκλήρωση της καταστροφικής "ανακαίνισης", το κτίριο κηρύχθηκε εθνικό μνημείο, ανταμείβοντας ειρωνικά τον ιδιοκτήτη, εκτός των άλλων και με φοροαπαλλαγή...

2

Η πλήρως γεωμετρημένη αυτοτέλεια της όψης του Café de Unie του J. J. Oud καθιστά αδιανόητη την αποδοχή κάθε μεταγενέστερης προσθήκης.

3 (α-β)

Βίλα Besnous. Η πρώτη "λευκή βίλα" του Le Corbusier στη Vaucresson αγνώριστη μετά από την παύση της σχέσης και καταστροφών στο ισόγειο.

Τεχνικά, διατίθενται διάφορες εναλλακτικές λύσεις, με αντίστοιχες επιπτώσεις, μορφολογικές, στατικές, χρηστικές και οικονομικές. Περιγράφεται μία από τις λύσεις, με στόχο να επισκευαστεί το κτίριο και όχι να ενισχυθεί, που επιφέρει τις μικρότερες αλλαγές στη μορφολογία του κτιρίου:

Οι βασικές εργασίες είναι οι εξής:

1. Καθαίρεση των σαθρών τμημάτων σκυροδέματος και σιδηροπλισμού.
2. Καθαρισμός των τμημάτων που παραμένουν.
3. Αποκατάσταση της διατομής του σιδηροπλισμού με τοποθέτηση των απαραίτητων και κατάλληλων υλικών προς αποκατάσταση της αρχικής φέρουσας ικανότητας και διατομής του κάθε στοιχείου.

Αυτή η διαδικασία έχει τις εξής συνέπειες:

α) Τμήματα της υπάρχουσας κατασκευής αντικαθίστανται με **νέα υλικά**. Δεν είναι δυνατόν να αποφευχθεί η χρήση των νέων υλικών, διότι τόσο το σκυρόδεμα, όσο και ο χάλυβας είναι σύγχρονα βιομηχανικά προϊόντα. Ο τρόπος κατασκευής τους δεν έχει νόημα να ακολουθήσει τον "παράδοσιακό" τρόπο κατασκευής, εφόσον αυτός δεν επηρεάζει τη μορφολογική εμφάνιση του στοιχείου. Αντίθετα μάλιστα, θα πρέπει να χρησιμοποιηθεί και κάθε σύγχρονη μέθοδος για βελτίωση των ιδιοτήτων και διατήρηση των επισκευαζόμενων στοιχείων στο χρόνο.

β) Συνήθως, τα παλαιότερα σκυροδέματα παρουσιάζουν κατασκευαστικές κακοτεχνίες, οι οποίες εν πολλοίς είναι υπεύθυνες για τις εμφανιζόμενες βλάβες της διάβρωσης, όπως π.χ. μεγάλο πορώδες, σπήλαια στη μάζα του σκυροδέματος, μικρή επικάλυψη του σιδηροπλισμού κτλ. Αυτές οι κακοτεχνίες αίρονται –κατά το δυνατόν– στα νέα τμήματα.

γ) Μελλοντικά, κανείς δεν αποκλείει την επέκταση της διάβρωσης και στα υπόλοιπα τμήματα, ο ρυθμός της οποίας εξαρτάται από πολλές παραμέτρους. Σε ορισμένες περιπτώσεις έχει

μάλιστα παρατηρηθεί αύξηση του ρυθμού διάβρωσης των παλαιότερων υλικών μετά την επισκευή.

Οι απαιτούμενες καθαίρεσεις ενδέχεται να είναι αρκετά εκτεταμένες. Στην περίπτωση της πλάκας της οροφής για παράδειγμα, θα καθαριρευθεί όλη η κάτω στρώση του σκυροδέματος –αφού βέβαια διατηρηθούν όλα τα στοιχεία διάκοσμου της οροφής– και φυσικά ο κάτω σιδηροπλισμός αντοχής της πλάκας (υπολείμματα σιδηροπλισμού). Στη συνέχεια, αφού γίνει η κατάλληλη προετοιμασία της υπερκείμενης στρώσης του σκυροδέματος της υπάρχουσας πλάκας, τοποθετείται ο νέος σιδηροπλισμός με αρκετά δυσχερή και πολυδάπανη εργασία, μια και θα πρέπει να αγκυρωθεί στις περιμετρικές στηρίξεις (δοκούς ή τοίχους). Κατόπιν, η εκ των κάτω και με εκτόξευση σκυροδέτηση παρουσιάζει και αυτή αρκετές δυσχέρειες.

Στο συγκεκριμένο παράδειγμα επιτεύχθηκε η διατήρηση της επάνω στρώσης της πλάκας του σκυροδέματος, με σημαντικές οικονομικές επιπτώσεις και τεχνικές δυσχέρειες. Είναι άραγε αυτός ο τρόπος που πρέπει να ακολουθηθεί για την επισκευή και ενίσχυση ενός σύγχρονου διατηρητέου σύμφωνα με τις καθιερωμένες αναστηλωτικές αρχές; Είναι και από το παράδειγμα φανερό, ότι σε πολλές περιπτώσεις η "πουριτανική" αντιμετώπιση στερείται νοήματος, ενώ παράλληλα το υψηλό κόστος τέτοιου είδους επισκευών μπορεί να βλάψει έμμεσα το κτίριο, το οποίο έτσι καταντά δυσβάστακτο φορτίο για τον ιδιοκτήτη του, ιδιαίτερα όταν αυτός είναι ιδιώτης, και θα προσπαθήσει να απαλλαγεί από αυτό αφήνοντάς το να καταρρεύσει. Η προσπάθεια θα πρέπει μάλιστα να επικεντρωθεί στο σεβασμό του ύφους του κτιρίου και της υφής των υλικών του και όχι στη διατήρηση του αρχικού αυθεντικού υλικού. Έτσι, η έννοια της "αυθεντικότητας" αντικαθίσταται πλέον για τα έργα της σύγχρονης αρχιτεκτονικής κληρονομιάς από την έννοια της

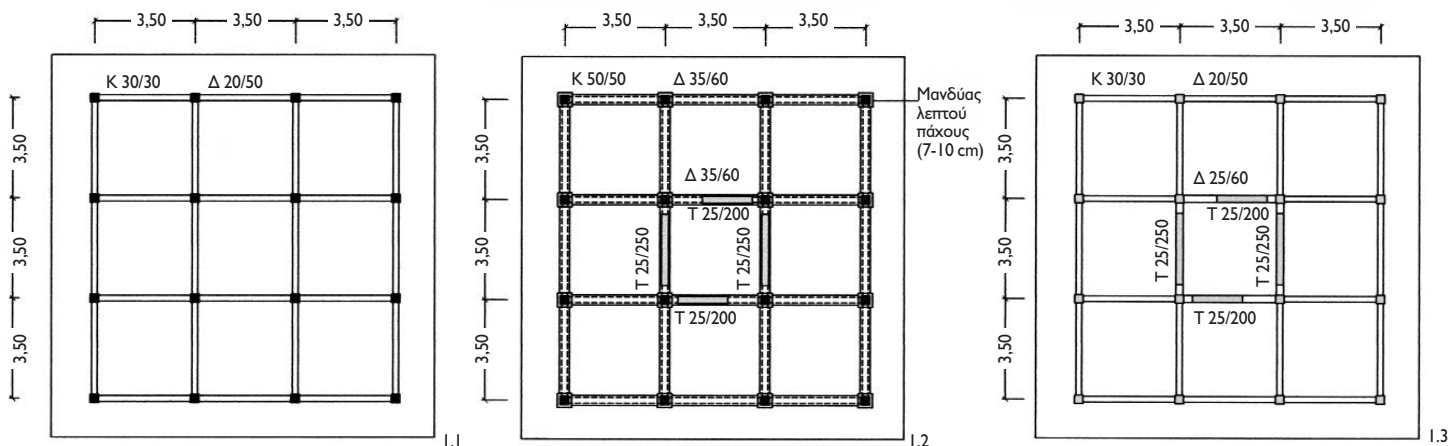
"πρωτότυπης μορφής". Στο παραπάνω παράδειγμα είναι φανερό ότι η εξ ολοκλήρου αντικατάσταση της κατεστραμμένης πλάκας με νέα, είναι η ενδεδειγμένη λύση και δεν πρόκειται να βλάψει τη συνοχή και την εικόνα του κτιρίου. Επιπλέον ο τρόπος αυτός της επέμβασης θα εξασφαλίσει για πολύ περισσότερο χρόνο τη μακροβιότητά του. Στα κτίρια της κατηγορίας που εξετάζονται, πέραν της επισκευής εισέρχεται και η παράμετρος της ενίσχυσης, υπό την έννοια ότι η επισκευή αποκαθιστά την αρχική φέρουσα ικανότητα του κτιρίου, ενώ η ενίσχυσή του την αυξάνει. Το θέμα της ενίσχυσης αυτών της κατηγορίας των κτιρίων έχει καταστεί πλέον σχεδόν μια αναπόφευκτη απαίτηση, διότι οι δομικοί κανονισμοί έχουν γίνει πολύ αυστηρότεροι απ' ό,τι ήταν όταν κτιζόνταν τα εν λόγω κτίρια και η φέρουσα ικανότητά τους ήταν προϊόντων εκάστοτε ισχυρών δομικών κανονισμών. Πέραν όμως αυτού, στο συγκεκριμένο σημείο, οφείλει κανείς να προσθέσει, ότι τα χαρακτηριστικά του βασικού υλικού δόμησης (το πλισμένο σκυρόδεμα), ήταν σχεδόν άγνωστα, τουλάχιστον κατά την πρώτη περίοδο εφαρμογής τους. Ιδιαίτερα άγνωστη ήταν η συμπεριφορά των συναφών κατασκευών έναντι ακραίων καταστάσεων φόρτισης, όπως π.χ. είναι ο σεισμός. Η φόρτιση αυτή για τη χώρα μας, παίζει έναν ιδιαίτερο ρόλο, σε ό,τι αφορά στη διατήρηση των κατασκευών. Επομένως, εφόσον πρόκειται για χρηστικά μνημεία, η περίπτωση της ενίσχυσής τους με ταυτόχρονη διατήρησή τους καθίσταται πλέον μια τρέχουσα απαίτηση, που πρέπει να βρει μια πρακτική και ουσιαστικά εφαρμόσιμη λύση.

Στο σχήμα 1, παρουσιάζεται μια τρέχουσα διαδικασία επισκευής και ενίσχυσης ενός διατηρητέου κτιρίου με φέροντα οργανισμό από οπλισμένο σκυρόδεμα.

Ανακεφαλαιώνοντας, λοιπόν, ο **"αναστηλωτικός φονταμενταλισμός"** δεν θα πρέπει να υπεριοχυεί της α-

πλής λογικής. Σε αρκετές περιπτώσεις η χρήση ενός συγκεκριμένου υλικού ή δομικού τρόπου, που σήμερα παρουσιάζει προβλήματα διατήρησης, δεν ήταν αποτέλεσμα στατιστικής επιλογής του αρχιτέκτονα, αλλά συχνά προϊόν ανάγκης, επειδή, όταν κτίστηκε το κτίριο, δεν υπήρχε διαθέσιμο καταλληλότερο υλικό και τρόπος δόμησης. Είναι θεμιτό, λοιπόν, να αναιρέσουμε στη φάση της αναστήλωσης το πρόβλημα, με τη βοήθεια της σύγχρονης τεχνολογίας και να χρησιμοποιηθεί ένα άλλο καταλληλότερο υλικό, χωρίς να θεωρείται ότι προδίδουμε το "πνεύμα" του αρχιτέκτονα.

Εδώ θα πρέπει να επισημανθεί, ότι καθώς σημαντικός αριθμός των κτιρίων αποτελούν ιδιοκτησίες ιδιωτών, η αβυσσάνισια άκαμπτη εφαρμογή των καθιερωμένων αναστηλωτικών αρχών, μπορεί να φέρει το αντίθετο από το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα, αφού ο ιδιοκτήτης θα προτιμήσει να εγκαταλείψει στην ερείπωση το κτίριο, από το να υποβληθεί σε υπερβολικά δαπανηρή διατήρηση στοιχείων, που δεν αποτελούν μορφολογικά χαρακτηριστικά της κατασκευής, χάρη μιας αμφιλεγόμενης **καθαρότητας**. Επάνω στην ίδια λογική, ένα κατεστραμμένο κτίριο, που η προσπάθεια ενίσχυσής του με διάφορες μεθόδους (μανδύσεις, ειδικές ενισχύσεις, υποστυλώσεις κτλ.) θα είχε δυσάρεστα μορφολογικά αποτελέσματα, αναντίστοιχα του πρωτότυπου, δυσανάλογο οικονομικό κόστος και αμφίβολα στατικά αποτελέσματα, θα ήταν δυνατό υπό προϋποθέσεις να αντικατασταθεί από ένα πανομοιότυπο του. Κάτι τέτοιο έχει ήδη εφαρμοστεί χωρίς σοβαρό αντίλογο, προκειμένου να ανακτηθούν οι κατεστραμμένες από τους βομβαρδισμούς του πολέμου γειτονίες των ευρωπαϊκών μητροπόλεων. Σε πολλές περιπτώσεις, η διαρκής χρήση των κτιρίων της μοντέρνας αρχιτεκτονικής, έχει προκαλέσει σημαντικές και πολλές φορές μη αναστρέψιμες αλλοιώσεις, είτε λόγω εγκατάλειψης είτε λό-

Σχήμα 1

1.1 Υφιστάμενος φέρων οργανισμός.

1.2 Η ενίσχυση του φέροντος οργανισμού του υφιστάμενου κτιρίου προκαλεί αλλοιώσεις της γεωμετρίας του κτιρίου και διάφορα προβλήματα στις όψεις τόσο στις εσωτερικές, όσο και στις εξωτερικές, με την εμφάνιση προεξοχών στις θέσεις των ενισχύσεων, οι οποίες μπορεί να προκαλέσουν σοβαρά μορφολογικά προβλήματα.

1.3 Με την ανακατασκευή επιτυγχάνεται ο μέγιστος βαθμός ομοιότητας με το αρχικό μοντέλο και ελαχιστοποιούνται οι μορφολογικές αλλοιώσεις. Η τελικά επιτυγχανόμενη εικόνα είναι ακριβής αναπαραγωγή του πρωτότυπου, τουλάχιστον ως προς την εξωτερική του μορφή. Η βασική διαφορά μεταξύ του αρχικού και του ανακατασκευαζόμενου είναι ότι στο δεύτερο χρησιμοποιούνται σύγχρονα υλικά βελτιωμένης ποιότητας και αυξημένης αντοχής ως προς τον αρχικό φέροντα οργανισμό. Κατ' αυτόν τον τρόπο είναι δυνατή η αντιμετώπιση των αυξημένων φορτίσεων που επιβάλλονται από τους σύγχρονους κανονισμούς, (ώστε το κτίριο να είναι χημικώς ασφαλές), με ταυτόχρονη διατήρηση της αρχικής γεωμετρίας. Ακόμη και τα εσωτερικά τοίχια —απαραίτητα στην προηγούμενη περίπτωση— ενδέχεται να είναι περιττά στην περίπτωση αυτή.

γω πρόχειρων επισκευών είτε λόγω προσθηκών και επεμβάσεων των χρηστών που πολλές φορές επιχείρησαν ακόμη και να αλλοιώσουν τα μορφολογικά στοιχεία του κτιρίου, ώστε να το προσαρμόσουν στις δικές τους αισθητικές αντιλήψεις (φωτ. 5).

Η προσπάθεια ανάκτησης της αυθεντικότητας του αρχικού μοντέλου με διατήρηση της υλικής του υπόστασης, όπως σώζεται σήμερα, με επισκευαστικές μόνον επεμβάσεις, είναι σε κάποιες περιπτώσεις ατελέσφορη, τόσο αισθητικά όσο και οικονομικά. Μια ολοκληρωτική ανακατασκευή του πρωτότυπου στην ίδια θέση και με απόλυτο σεβασμό στα αυθεντικά σχέδια και τη γενικότερη αισθητική σύλληψη του δημιουργού του, θα ήταν σ' αυτές τις περιπτώσεις πολύ προτιμότερη, αν και "τυπικά" αντιβαίνει στις αρχές της Χάρτας της Βενετίας. Στις περιπτώσεις αυτές, η ανακατασκευή, ως πιστή αναπαραγωγή της "εικόνας" του πρωτότυπου κτιρίου, παρέχει επιπλέον τη δυνατότητα να επιτευχθεί ο βέλτιστος βαθμός διατήρησής του στο χρόνο.

Όταν αποφασίζεται η ανακατασκευή ενός κτιρίου, που έχει αναγνωριστεί ως μνημείο, υφίσταται ήδη ως στόχος και η εξασφάλιση της μακρόχρονης διατήρησής του, στόχος που δεν ίσχυε κατ' ανάγκη για το αρχικό οικοδόμημα. Έτσι μπορεί να εφαρμοστεί κατά την ανακατασκευή κάθε διαθέσιμη μέθοδος της σύγχρονης τεχνολογίας, ως προς τα υλικά, τους τρόπους δόμησης και τις προδιαγραφές, ικανή να θωρακίσει το κτίριο έναντι κάθε προβλέψιμης φθοράς. **Ξανακτιζόμε δηλαδή το κτίριο, όπως θα έ-**

πρεπε να έχει αρχικά κτιστεί για να αντέξει στο χρόνο και στις περιβαλλοντικές συνθήκες. Αν λοιπόν, παράλληλα με την επίτευξη του παραπάνω στόχου, η ανακατασκευή γίνει με απόλυτο σεβασμό στο μορφολογικό ύφος του έργου, και αναπαραγάγει με ευαισθησία και αξιοπιστία τις υφές των υλικών, τις στιλιστικές του λεπτομέρειες, το χρώμα, και κάθε χαρακτηριστικό στοιχείο του αρχικού κτιρίου, μπορεί να αποβεί η καλύτερη μέθοδος διατήρησης. Σημαντικός παράγων που θα συνηγορούσε για την ανακατασκευή είναι βέβαια και η επικινδυνότητα της υφιστάμενης κατασκευής λόγω:

1. Καθίζησης του υπεδάφους.
2. Έκτακτου φυσικού λόγου (σεισμός, φωτιά).
3. Ανεπανόρθωτης γήρανσης υλικών του φέροντος οργανισμού.
4. Μη αναστρέψιμης στατικής βλάβης.
5. Επικινδυνότητας στατικής - σεισμικής του φορέα.
6. Συνδυασμού όλων των παραπάνω (1-5) παραμέτρων.

Αξίζει να σημειωθεί ότι σε κάποιες περιπτώσεις έργων σημαντικών δημιουργών η οικοδόμησή τους έγινε βάσει των σχεδίων του αρχιτέκτονα, χωρίς την ουσιαστική του συμμετοχή στο εργοτάξιο κατά τη φάση της κατασκευής. Τα κτίρια εκτεταμένων προγραμμάτων νοσοκομειακών μονάδων, σχολικών κτιρίων, συγκροτημάτων εργατικών κατοικιών στην Ελλάδα, αλλά και στο εξωτερικό, πραγματοποιήθηκαν ως υλοποιήσεις σχεδίων από ανεξάρτητους κατασκευαστές. Το αυθεντικό σ' αυτή την περίπτωση εντοπιζέ-

ται στη **σχεδιαστική μελέτη** του αρχιτέκτονα και λιγότερο στην υλοποιημένη εφαρμογή των σχεδίων του από άλλους. Η ανακατασκευή, θα μπορούσε να εφαρμόσει με μεγαλύτερη πιστότητα την αρχική μελέτη, δεδομένου ότι κατά την υλοποίηση αυτών των προγραμμάτων, διάφοροι οικονομικοί ή χρονικοί περιορισμοί επέβαλαν αλλοιώσεις ή και παραποιήσεις της μελέτης του δημιουργού.

Ενισχύσεις στοιχείων από οπλισμένο σκυρόδεμα

Στα διατηρητέα κτίρια, που έχουν κτιστεί με τη σύγχρονη δομική τεχνολογία, δηλαδή κατά το πλείστον με φέροντα οργανισμό από οπλισμένο σκυρόδεμα και τοίχους πλήρωσης από οπτοπληθροδομή, στα οποία η δομική τεχνολογία της εποχής ανέγερσης δεν διαφέρει σημαντικά από τη σημερινή, μπορούμε για λόγους στερέωσης του κτιρίου να αντικαταστήσουμε κατεστραμμένα φέροντα στοιχεία με νέα, χρησιμοποιώντας την ίδια μέθοδο κατασκευής και υλικά, με την αναβαθμισμένη όμως σημερινή αντοχή. Δηλαδή, η αντικατάσταση ενός δομικού στοιχείου από σκυρόδεμα, θα γίνει από στοιχείο σκυροδέματος, υψηλότερης όμως αντοχής και ειδικών χαρακτηριστικών, που κατά την εποχή ανέγερσης του κτιρίου δεν ήταν γνωστά ή διαθέσιμα. Το ίδιο ισχύει και για τις ποιότητες του χάλυβα οπλισμών ή των φερόντων μεταλλικών στοιχείων. Η άποψη όμως αυτή δημιουργεί διάφορα τεχνικά προβλήματα, τα πιο γνωστά από τα οποία είναι: δημιουρ-

4 (α-β)

Η Λέσχη του εργοστασίου καουτσούκ του Μελνίκου, το 1930 (α) και το 2000 (β), με "oriental" διάθεση...

5

Η βίλα Henfel του Le Corbusier σύμφωνα με τις "ρουστίκ" προτιμήσεις των σημερινών ιδιοκτητών. Τι απομένει από Le Corbusier σ' αυτό το κτίριο;

Σχήμα 1

Παράδειγμα επισκευής και ενίσχυσης διατηρητέου κτιρίου με φέροντα οργανισμό από οπλισμένο σκυρόδεμα.

6

7α

7β

8α

8β

9

10α

10β

για μέσα στο σώμα του φέροντος οργανισμού στοιχείων με αυξημένη δυσκαμψία και υπεραντοχή ως προς τα γειτονικά ή το αρχικό στοιχείο. Αυτά τα χαρακτηριστικά θα πρέπει να ληφθούν υπόψη –με χρήση κατάλληλων μαθηματικών προσομοιωμάτων– ώστε να εκτιμηθεί το πώς επηρεάζονται, τόσο τα γειτονικά στοιχεία, όσο και ολόκληρη η κατασκευή.

Τοποθετώντας ένα “νέο” στοιχείο σε μια υπάρχουσα κατασκευή, θα πρέπει να αντιμετωπιστεί με αξιοπιστία το πρόβλημα του ερπυσμού. Τα δομικά στοιχεία της υπάρχουσας κατασκευής έχουν ήδη παραμορφωθεί ερπυστικά και έχουν λάβει μια τελική μορφή, ενώ ένα “νεαρό” στοιχείο θα παραμορφωθεί αρκετά, ιδιαίτερα κατά το πρώτο χρονικό διάστημα φόρτισής του, πράγμα που δημιουργεί ασυμβατότητα παραμορφώσεων με τα υπάρχοντα γειτονικά του. Η λογική που πρέπει να διέπει τις ενισχύσεις των στοιχείων από οπλισμένο σκυρόδεμα, είναι η μη αλλοίωση των αναλογιών του κτιρίου και της γεωμετρικής του μορφής. Για παράδειγμα, η ενίσχυση υποστυλωμάτων –και κυρίως αυτών, που είναι ελεύθερα στον εσωτερικό χώρο ή στις όψεις του κτιρίου και αποτελούν σημαντικά μορφολογικά του στοιχεία– με μανδύες που αλλοιώνουν τις αναλογίες τους, θα πρέπει να αποφεύγεται και να επιλέγεται άλλη μέθοδος ενίσχυσης (σχήμα 1).

Αν δεν είναι δυνατόν να εφαρμοστεί

άλλη μέθοδος επάνω στο ίδιο το στοιχείο, τότε είναι προτιμότερο η ενίσχυση να γίνεται με εμφανή πρόσθετα στοιχεία από άλλο υλικό π.χ. μεταλλικά, με σαφή υποδήλωση της επέμβασης και με εξασφάλιση της αναστρεψιμότητας της ενισχυτικής κατασκευής, ώστε να εφαρμοστεί η ενδεδειγμένη μέθοδος αργότερα, όταν θα υπάρχει η σχετική τεχνολογία. Αν παρ’ όλα αυτά οι απαιτούμενες ενισχύσεις είναι εκτεταμένες ή σε πολλά σημεία και οποιαδήποτε μέθοδος ενίσχυσης και αν υιοθετηθεί, προκαλεί σημαντικές αλλοιώσεις στη μορφή του κτιρίου, θα πρέπει να εξετάζεται το ενδεχόμενο κατεδάφισης και εκ βάθρων ανακατασκευής του κτιρίου σύμφωνα με τα αρχικά του σχέδια, ώστε να διασωθεί τουλάχιστον η αυθεντική εικόνα του. Επειδή η αποκατάσταση των βλαβών στο οπλισμένο σκυρόδεμα είναι κρίσιμη και αν δεν αντιμετωπιστεί μπορεί να θέσει σε κίνδυνο την όλη υπόσταση του κτιρίου, ο έλεγχος θα πρέπει να είναι λεπτομερής και τα θέματα ασφάλειας της κατασκευής να πρυτανεύουν κάθε άλλου προβληματισμού. Αυτό δεν σημαίνει ότι αβασάνιστα θα πρέπει να προβαίνουμε σε αντικαταστάσεις στοιχείων ή δραστικές επεμβάσεις που αλλοιώνουν το κτίριο. Σε πολλές περιπτώσεις είναι δυνατόν με πιο ήπια μέτρα να έχουμε το ίδιο καλά αποτελέσματα. Για παράδειγμα, ρωγμές που δεν υπερβαίνουν κάποιο κρίσιμο πλάτος, μπορούν να κλει-

στούν με ρητίνες, αποσασθρωμένες επικαλύψεις οπλισμών να επισκευαστούν τοπικά, αφού προηγηθεί ο καθαρισμός του οξειδωμένου οπλισμού ή και η ενίσχυσή του με πρόσθετα τμήματα.

Πρακτικά προβλήματα της διατήρησης

Η αναγνώριση ότι πρέπει να ληφθούν μέτρα για τη διάσωση των σημαντικών σύγχρονων κτιρίων είναι πλέον γεγονός και τα τελευταία χρόνια έχει αναληφθεί προσπάθεια να γίνει καταγραφή τους και αξιολογήσή τους από τους ειδικούς ιστορικούς, ώστε να προχωρήσει το θεσμικό μέρος της προστασίας τους. Δεν υπάρχει όμως ακόμη επαρκής γνώση για τα υλικά των κτιρίων αυτών και τις μεθόδους συντήρησης που πρέπει να εφαρμοστούν για τη διατήρησή τους στο χρόνο, χωρίς να καταστραφεί ή να υποβαθμιστεί η αυθεντικότητα και το ύφος τους. Όπως αναφέρθηκε και στα προηγούμενα, είναι αναπόφευκτη και θα πρέπει να θεωρείται θεμιτή η χρήση νέων υλικών με βελτιωμένες ιδιότητες, που θα αντικαταστήσουν τα αρχικά, αυτό όμως δεν σημαίνει ότι επιτρέπεται η άκριτη εφαρμογή τους. Θα πρέπει να γίνουν έρευνες από ειδικούς για τις διάφορες κατηγορίες υλικών, να αναπτυχθούν τεχνικές συντήρησης των παλαιών αυθεντικών υλικών στο βαθμό που είναι δυνατόν και να επιλε-

γούν τα συμβατά με τα παλαιά, νέα υλικά, που μπορούν να αντικαταστήσουν τα φθαρμένα μέρη. Αυτό είναι ένα αρκετά περίπλοκο και δύσκολο έργο, που δεν μπορεί να γίνει από τη μια μέρα στην άλλη, αλλά σταδιακά, καθώς η εμπειρία θα εμπλουτίζει τη γνώση μας.

Τα σύγχρονα υλικά

Ήδη από τα τέλη του 19ου αιώνα η τεχνολογία των δομικών υλικών γνώρισε μεγάλες αλλαγές. Νέα υλικά, όπως το οπλισμένο σκυρόδεμα, ο χάλυβας, το γυαλί, μήκαν δυναμικά στο λεξιλόγιο της δόμησης, παραμερίζοντας τους παραδοσιακούς τρόπους, που ίσχυαν για αιώνες. Τα υλικά αυτά δεν ήταν άγνωστα, η χρήση τους όμως ήταν δευτερεύουσα στην αρχιτεκτονική, καθώς θεωρούνταν ευτελή, βιομηχανικά και όχι κατάλληλα για καλλιτεχνική έκφραση. Το μοντέρνο κίνημα υιοθέτησε αμέσως αυτά τα υλικά και τα εφάρμοσε, εξαντλώντας τις τότε γνωστές ιδιότητές τους. Τα υλικά αυτά ανταποκρίνονταν στις μινιμαλιστικές ιδέες της νέας αρχιτεκτονικής, την απλότητα, τη λειτουργικότητα, την ειλικρίνεια της κατασκευής, την οικονομία, την εύκολη βιομηχανική αναπαραγωγή.

Η ποιότητα των υλικών

Ένα πρακτικό πρόβλημα για τη διάσωση των κτιρίων του πρόσφατου παρελθόντος είναι η χαμηλή ποιότητα

11a

11b

12

13a

13b

13γ

των υλικών τους από πλευράς διατήρησης τους στο χρόνο.

Θα πρέπει να τονιστεί ότι η έννοια της "χαμηλής ποιότητας των υλικών" δεν είναι απόλυτη, αλλά σχετική – απαιτούμενη ποιότητα και αντοχή στο χρόνο – ώστε να ισχύει η παράμετρος της διατηρησιμότητας έναντι του αρκετά ισχυρού διαβρωτικού περιβάλλοντος. Για παράδειγμα, ενώ το καθαρό μάρμαρο πριν από 2000 χρόνια θα μπορούσε να διατηρηθεί αρκετά καλά για αιώνες ή και χιλιετίες, λόγω της εκθετικά αυξανόμενης ατμοσφαιρικής ρύπανσης κατά τα τελευταία 50 χρόνια και από αυτά ιδιαίτερα τα τελευταία 10 - 20 χρόνια, γυψοποιείται ή ζαχαροποιείται το ίδιο μάρμαρο με γεωμετρική πρόοδο.

Η διατήρηση - συντήρηση επίσης των σύγχρονων υλικών παρουσιάζει σε πολλές περιπτώσεις πολύ μεγαλύτερες δυσχέρειες, όπως ήδη αναφέρθηκε, από τη διατήρηση των παραδοσιακών δομικών υλικών. Τα δομικά υλικά του παρελθόντος ήταν φυσικά υλικά (ο λίθος, τα τούβλα, το επίχρισμα, το ξύλο), εφαρμόζονταν στη δόμηση επί αιώνες, αν όχι χιλιετίες, με λίγο έως πολύ ίδιους τρόπους και τεχνικές, η συμπεριφορά τους ήταν αποσαφηνισμένη και τα προβλήματα που παρουσίαζαν είχαν επιτυχώς επιλυθεί μέσα από τη μακρόχρονη εμπειρία και εξειδίκευση των συνεχών των μαστόρων, όπου άγραφοι, αλλά ενίοτε και γραπτοί νόμοι σχετικά με τη χρήση τους, απο-

τελούσαν απaráβατους κανόνες επί ποιηής αποβολής εφ' όρου ζωής από τη συντεχνία. Υπήρχε, δηλαδή, μια υψηλή εξειδίκευση και συσσωρευμένη γνώση γύρω απ' αυτά. Δεν συμβαίνει όμως το ίδιο με τα σύγχρονα δομικά υλικά. Ο 20ος αιώνας σηματοδεύτηκε από μια άνευ προηγουμένου ανάπτυξη και παραγωγή νέων, τεχνικών βιομηχανικών δομικών υλικών.

Η μεγάλη ταχύτητα εναλλαγής των υλικών και του τρόπου χρήσης τους δεν αφήνουν περιθώρια για συσσώρευση παρατηρήσεων και εμπειρίας. Τα περισσότερα από τα υλικά αυτά εφαρμόστηκαν στις κατασκευές, χωρίς να έχει προηγηθεί αρκετός χρόνος μελέτης της συμπεριφοράς τους σε πραγματικές συνθήκες, με δεδομένα μόνον εργαστηριακούς ελέγχους. Υπερδιογκώθηκε σήμερα ο αριθμός προδιαγραφών και κανονισμών, οι οποίοι παρά ταύτα δεν στηρίζονται στη φυσική παρατήρηση (που είναι απαραίτητη για τη μελέτη των διατηρητέων μνημείων), αλλά στην υπολογιστική ανάλυση και ελέγχους στο εργαστήριο.

Έτσι, τα σύγχρονα δομικά υλικά εφαρμόστηκαν με ελλιπή γνώση των ιδιοτήτων και της συμπεριφοράς τους έναντι καταπονήσεων, συμπεριλαμβανομένης και της γήρανσης. Πολλά από αυτά παρουσιάζουν προβλήματα, που φαίνονται μετά από χρόνια. Μια διέξοδος για τη λύση του προβλήματος αυτού θα μπορούσε να είναι η χρήση του Η/Υ για τη λειτουργία εμπειρών

συστημάτων (expert systems), αλλά τα δεδομένα τροφοδότησης του Η/Υ παρουσιάζουν και αυτά παρόμοια – ίσως αναπόφευκτα – προβλήματα αξιοπιστίας.

Το οπλισμένο σκυρόδεμα

Το οπλισμένο σκυρόδεμα είναι το δεσπόζον υλικό στα κτίρια του 20ου αιώνα, στον ελληνικό χώρο τουλάχιστον. Η εκτεταμένη χρήση του ταυτίζεται στη συνείδηση του κόσμου την αρχιτεκτονική του 20ου αιώνα με την αρχιτεκτονική του μπετόν. Έχει χρησιμοποιηθεί τόσο για τη διαμόρφωση του φέροντος οργανισμού των κτιρίων, όσο και ως εμφανές μορφολογικό στοιχείο των όψεων. Είναι πολλοί οι παράγοντες που οδηγούν στην υποβάθμιση των κατασκευών από σκυρόδεμα. Μπορεί να είναι περιβαλλοντικοί, να σχετίζονται με την ποιότητα των υλικών, την κακή εκτέλεση της εργασίας κατά το στάδιο της κατασκευής, την κακή συντήρηση κτλ. Επίσης, η άνοδος του επιπέδου των προδιαγραφών για τα αποδεκτά όρια αντοχής, μπορεί να απαιτήσει ενίσχυση του φέροντος οργανισμού του κτιρίου, ώστε να συναντήσει τις σημερινές απαιτήσεις ασφάλειας.

Αξίζει να σημειωθεί, ότι πολλά από τα έργα που σήμερα αναγνωρίζονται ως μνημεία του 20ου αιώνα, πραγματοποιήθηκαν σε σύντομο χρονικό διάστημα, για να καλύψουν επείγουσες α-

6

Οι προσφυγικές κατοικίες στη Λ. Αλεξάνδρας (αρχιτέκτονες Δ. Κυριακός και Κ. Λάσκαρης, 1933 - 1935) σε κατάσταση αποσύνθεσης.

7 (α-β)

Η λέσχη εργατών "Rusakov" του Melnikov (1927 - 1929), πριν και σήμερα, σε κατάσταση θλιβερής υποβάθμισης.

8 (α-β)

Το πλανητήριο της Μόσχας, των Μ. Barsch και Μ. Sinyavsky (1927-1929), καταρρέει συν τω χρόνω.

9

Το κτίριο σταθμού αυτοκινήτων "Gosplan" του Κ.Σ. Melnikov (1936), όπως είναι σήμερα.

10 (α-β)

Η κατοικία - στούντιο του Melnikov (1927 - 1929), με προβλήματα διάβρωσης.

11 (α-β)

Η βίλα Sovoye του Le Corbusier, πριν (α) και μετά τις εργασίες αναστήλωσης (β).

12

Το σανατόριο ZONNESTRAL του Duiker, πριν από την έναρξη των εργασιών αποκατάστασης

13 (α-β-γ)

Κατοικίες του Le Corbusier στον οικισμό Fruges του Pessac, στο Bordeaux, με εμφανή τα σημάδια του χρόνου.

νάγκες, με τεχνικές που δεν είχαν ακόμα τελειοποιηθεί, με υλικά μειωμένης αντοχής και με συνακόλουθες τεχνικές ατέλειες που οδήγησαν στη γρήγορη φθορά τους. Αυτή είναι η τύχη σημαντικών κτιρίων του προγράμματος της σχολικής στέγης του μεσοπολέμου, συγκροτημάτων εργατικών κατοικιών, του προγράμματος στέγασης προσφύγων σε όλη τη χώρα, νοσοκομειακών κτιρίων κ.ά., που είναι επιτακτική η διάσωσή τους (φωτ. 6).

Η γήρανση

Κατά κανόνα, όπως ήδη αναφέρθηκε, τα σύγχρονα κτίρια δεν κτίστηκαν για να διατηρηθούν αιώνια. Μάλιστα σε κάποιες περιπτώσεις ο πειραματισμός με τα υλικά προέειχε στην αντίληψη του αρχιτέκτονα της ανάγκης για μεγάλη διάρκεια ζωής. Επίσης συχνά οι αρχιτέκτονες για να επιτύχουν την απλότητα στην έκφραση και να εξαλείψουν κάθε διακοσμητικό ή στιλιστικό στοιχείο, κατά τις επιταγές του μοντέρνου κινήματος, πολλές φορές παρέλειπαν λεπτομέρειες και τελειώματα που προσοδεύουν την κατασκευή. Για παράδειγμα, ανεπίχριστες επιφάνειες σκυροδέματος, παράλειψη μαρμαροποδιών στα ανοίγματα, παράλειψη μαρκιζών υδρορροών και διαζωμάτων, που θα προστάτευαν στοιχεία από τα νερά κτλ. Έτσι, μένουν εκτεθειμένα σε περιβαλλοντικούς παράγοντες και στη γρήγορη γήρανση. Και δυστυχώς η πατίνα του χρόνου, τόσο γοητευτική στα παλαιά παραδοσιακά κτίρια, δεν ταιριάζει καθόλου στα σύγχρονα κτίρια, που σχεδόν πάντα γερνούν άσχημα. Ο χρόνος και η εγκατάλειψη αλλά και η κακή χρήση σε αρκετές περιπτώσεις, έχουν μεταβάλει μια σειρά από αριστουργήματα της σύγχρονης αρχιτεκτονικής σε θλιβερά ερείπια, χωρίς καμιά πλέον γοητεία (φωτ. 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13).

Παράγοντας που συντελεί στη γρήγορη υποβάθμισή τους είναι επίσης διάφορες άλλες ατελείς κατασκευές

και ανεπαρκείς οικοδομικές λεπτομέρειες, όπως και η άστοχη χρήση υλικών ή η χρήση ακατάλληλων υλικών. Πρέπει να επισημανθεί ότι η άμεση και σε μεγάλη κλίμακα εφαρμογή νέων υλικών, που δεν είχαν δοκιμαστεί ως προς την αντοχή τους σε διάρκεια και τις ιδιότητές τους αρκετά, προκάλεσε σε πολλές περιπτώσεις γρήγορη γήρανση και καταστροφή, εκτός των άλλων και από διάφορες περιβαλλοντικές και κλιματικές προσβολές που δεν είχαν προβλεφθεί (παγετός, άνεμος, δεσπόζοντες άνεμοι από τη θάλασσα κτλ.).

Η αντικατάσταση και τα περιθώρια συμβιβασμών. Το αποτέλεσμα

Σημαντικό πρόβλημα στην αναστήλωση των διατηρητέων του 20ου αιώνα αποτελεί η αντικατάσταση υλικών που χρησιμοποιήθηκαν στις όψεις και στα τελειώματα και δεν βρίσκονται σήμερα πια στην παραγωγή ή που ο σημερινός τρόπος παραγωγής τους διαφοροποιεί την εμφάνισή τους. Σε πολλές περιπτώσεις αυτά τα υλικά δίνουν συγκεκριμένο ύφος στο κτίριο και η αντικατάστασή τους πρέπει να γίνεται με μεγάλη προσοχή ως προς τη συμβατότητα με τα παλαιά για να μην καταστραφεί το αναστηλωμένο κτίριο μια "ρεπλίκα" του αυθεντικού. Για παράδειγμα, τα μεταλλικά κουφώματα από μορφοσίδηρο που είναι χαρακτηριστικά στα κτίρια του πρώτου μισού του 20ου αιώνα διαφέρουν σημαντικά από τα σύγχρονα από αλουμίνιο και ως προς την εμφάνισή και ως προς τις διατομές και αν αντικατασταθούν με αυτά, μπορεί να αλλοιωθεί σημαντικά η όψη του κτιρίου (φωτ. 14). Το πρόβλημα που συνήθως προκύπτει, είναι το θέμα της θερμομόνωσης. Τα αυθεντικά παλαιά παράθυρα δεν διαθέτουν διπλούς υαλοπίνακες και είναι ενεργειακά άσχημα, με δυσμενείς επιπτώσεις στη χρήση του κτιρίου. Μια λύση θα ήταν να αντικαθίστανται τα παλαιά

κουφώματα με νέα πανομοιότυπα, με διεύρυνση μόνο στο πλάτος της κάσας, ώστε να δεχθεί διπλούς υαλοπίνακες. Κατά την αντικατάσταση τμημάτων της κατασκευής, αλλά και στις περιπτώσεις ολικής ανακατασκευής με βάση τα αρχικά σχέδια του κτιρίου, η κύρια μέριμνα θα πρέπει να είναι όχι τόσο η εφαρμογή πανομοιότυπου με το αυθεντικό υλικού, αφού άλλωστε είναι επιθυμητή η αναβάθμιση αντοχής και ποιότητας που παρέχει η σύγχρονη τεχνολογία, όσο η διατήρηση των γεωμετρικών χαρακτηριστικών της κατασκευής, και οι κατασκευαστικοί τρόποι, που θα πρέπει να είναι κατά το δυνατόν όμοιοι με αυτούς που εφαρμόστηκαν στην αρχική κατασκευή. Αυτό αποκτά ιδιαίτερη βαρύτητα σε ό,τι αφορά σε τελειώματα και λεπτομέρειες εξωτερικών και εσωτερικών όψεων. Κατασκευές, όπως κουφώματα, επιχρίσματα, εμφανείς επιφάνειες σκυροδέματος, χρωματισμοί, επικεραμώσεις, ειδικές επενδύσεις όψεων και γενικά στοιχεία που με τον τρόπο εφαρμογής τους ή την ειδική επεξεργασία τους συμμετέχουν στο μορφολογικό ύφος του κτιρίου, θα πρέπει να αναπαράγονται έτσι, ώστε να εξασφαλιστεί υφή παρόμοια με την αυθεντική. Η ανακατασκευή παραδείγματος χάρη ενός επιχρίσματος τύπου αρτιφισιέλ, ως προς το υλικό, μπορεί να γίνει με συνδετικό υλικό και αδρανή ίδιου χρώματος και κοκκομετρικής διαβάθμισης, αλλά πιθανόν με σύγχρονα πρόσμεικτα που αναβαθμίζουν τις ιδιότητές του, η επεξεργασία της όψης του όμως θα πρέπει να γίνει με τον αυθεντικό τρόπο, χειρωνακτικά και με τα ίδια εργαλεία, και όχι με τους σύγχρονους μηχανικούς τρόπους που δίνουν τέλεια ομοιομορφία στην επιφάνεια, διαφορετικό όμως ύφος. Το ίδιο ισχύει και για τις εμφανείς κατασκευές από σκυροδέμα. Στην ανακατασκευή κάλλιστα μπορεί να χρησιμοποιηθεί σκυροδέμα υψηλής αντοχής και ειδικών ιδιοτήτων, όμως οι γεωμετρικές διαστάσεις των στοιχείων

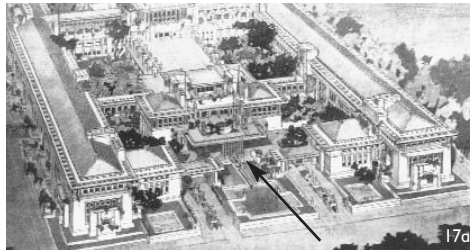
θα πρέπει να είναι ίδιες με τις αυθεντικές, –ακόμη και αν αυτό δεν είναι στατικά απαραίτητο– και για τη διαμόρφωση των εμφανών όψεων να εφαρμοστεί ίδιος τρόπος καλουπώματος π.χ. Ξυλότυπος με σανίδες και όχι μεταλλότυπος. Φυσικά για τα αφανή φέροντα στοιχεία από σκυροδέμα δεν ισχύει ο περιορισμός αυτός.

Όλα γενικά τα εξωτερικά και εσωτερικά τελειώματα του κτιρίου θα πρέπει να αντιμετωπίζονται με ανάλογη ευαισθησία. Είναι βέβαια στην κρίση του αναστηλωτή αρχιτέκτονα ή μηχανικού η αξιολόγηση της μορφολογικής αξίας του κάθε στοιχείου και κατασκευής, ώστε να διατηρείται το ουσιαστικό, χωρίς άσκοπες μεμψιμοιρίες όσον αφορά στις δευτερεύουσες ή άνευ σημασίας κατασκευές. Τέτοια θέματα θα πρέπει να είναι αντικείμενο προβληματισμού για τους αρχιτέκτονες, που καλούνται να δώσουν λύσεις, οι οποίες να εξασφαλίζουν αξιόπιστο αποτέλεσμα.

Η ανακατασκευή

Εδώ θα πρέπει να θίξουμε και το θέμα της **εξ ολοκλήρου ανασύνθεσης** ενός κατεστραμμένου κτιρίου με βάση τα αυθεντικά σχέδια του δημιουργού του. Ήδη μεγάλος αριθμός σημαντικών κτιρίων, ορισμένων από αυτά εμβληματικού χαρακτήρα για το μοντέρνο κίνημα, έχει οριστικά χαθεί για διάφορους λόγους. Κάποια από αυτά, όπως περίπτερα εκθέσεων, κατεδαφίστηκαν πρόωρα, πριν προλάβουν να καταξιωθούν ως σπουδαία έργα. Είναι άραγε θεμιτή η κατασκευή ενός πιστού αντίγραφου σε άλλη θέση που θα επιτρέψει την υλική ύπαρξη του έργου σαν ένα τρισδιάστατο μοντέλο σε φυσική κλίμακα; Κάτι τέτοιο έχει ήδη επιχειρηθεί σε ορισμένες περιπτώσεις έργων των δασκάλων του μοντέρνου κινήματος, έχοντας ήδη προκαλέσει συζητήσεις και αντιπαραθέσεις απόψεων στους κύκλους των αρχιτεκτόνων. Το φημισμένο "Pavillon de l'Esprit Nouveau" του Le Corbusier –μια πρότυπη μονάδα κατοικίας στο πνεύμα του machine a vivre– που κατασκευάστηκε στο χώρο της Διεθνούς Έκθεσης Διακοσμητικών Τεχνών στο Παρίσι το 1925, κατεδαφίστηκε το 1926, ένα χρόνο μετά την ανέγερσή του. Ανακατασκευάστηκε ένα αρκετά ακριβές αντίγραφο το 1977 στην Μπολιβία της Ιταλίας.

Ανάλογη ήταν η τύχη του γερμανικού εθνικού περιπτέρου στη Διεθνή Έκθεση της Βαρκελώνης, το περίφημο Barcelona Pavilion, έργο εμβληματικό του Mies Van De Rohe, που κατεδαφίστηκε μετά το κλείσιμο της Έκθεσης. Στα χρόνια που ακολούθησαν το χαμένο αυτό έργο αναγνωρίστηκε και

καταξιώθηκε ως κορυφαίο παράδειγμα της αρχιτεκτονικής δημιουργίας του Mies Van de Rohe, έως ότου, το 1986, ανακατασκευάστηκε με επιτυχία και αξιοπιστία στην αρχική του θέση. (φωτ. 15)

Μια άλλη περίπτωση ανακατασκευής αποτελεί το φημισμένο οικιστικό συγκρότημα του J. J. Oud στο Kieffhoek, Rotterdam (1928), αποτελούμενο από διώροφες επαναλαμβανόμενες οικιστικές μονάδες σε σειρά. Το 1990 έγιναν εκτεταμένες εργασίες αποκατάστασης που περιελάμβαναν μερική ανακατασκευή των κατοικιών (συνένωση δύο μονάδων σε μία μεγαλύτερη κτλ.), με ακριβή αναπαραγωγή των όψεων, ώστε να ανταποκριθούν στις σύγχρονες οικιστικές απαιτήσεις, με πολύ ικανοποιητικό αποτέλεσμα (φωτ. 16).

Το πιο αμφιλεγόμενο ίσως παράδειγμα ανακατασκευής είναι το περίφημο Imperial Hotel του Τόκιο, από τα σπουδαιότερα και πλέον καινοτόμα έργα του Frank Lloyd Wright, με ισχυρές επιρροές της ιαπωνικής τέχνης. Το κτίριο ολοκληρώθηκε το 1920 και αποτέλεσε ορόσημο της κοινωνικής ζωής του Τόκιο για πολλά χρόνια. Επέζησε του μεγάλου σεισμού του Kanto το 1923, τελικά όμως έπεσε θύμα της γρήγορης πολεοδομικής ανάπτυξης της ιαπωνικής πρωτεύουσας. Έτσι το 1960 κατεδαφίστηκε για να δώσει τη θέση του σε ένα νέο πολυώροφο πολυτελές ξενοδοχείο.

Ένα μικρό σχετικά τμήμα του αρχικού τεράστιου σε έκταση κτιρίου, η κεντρική είσοδος δηλαδή και οι χώροι αίθουσας υποδοχής της εισόδου, ανακατασκευάστηκαν, με αξιοθαύμαστη είναι αλήθεια πιστότητα στο ύψος και στις λεπτομέρειες, στους χώρους του θεματικού αρχιτεκτονικού πάρκου Meiji του Τόκιο, ως μουσειακό κατά-

λοιπο του παλαιού μεγαλοπρεπούς κτιρίου (φωτ. 17).

Είναι βέβαια απωθητική ως αρχή, η ιδέα της ανασύστασης ενός κτιρίου αποξενωμένου από τον τόπο και τη λειτουργία για την οποία κατασκευάστηκε, όσο πιστή και αν είναι η απόδοση του αυθεντικού μοντέλου. Για κάποια έργα όμως που δεν μπόρεσαν να διασωθούν όταν έπρεπε και έχουν πλέον οριστικά χαθεί, είναι ίσως προτιμότερο, από το να αρκестούμε στα σχέδια ή στις φωτογραφίες, να τα έχουμε υλοποιημένα, έστω και με συμβιβασμούς.

Επίλογος

Φαίνεται πλέον καθαρά ότι η εμμονή στις διεθνείς αρχές διατήρησης είναι πολύ πιθανό να οδηγήσει σε ένα άστοχο αποτέλεσμα και συνακόλουθα να προδώσει το βαθύτερο νόημά τους και να διακυβέψει την αξιοπιστία τους. Στα νεότερα διατηρητέα κτίρια, εκείνα δηλαδή που ανέδειξαν με τη ρηξικέλευθη μορφή και κατασκευή τους τη σύγχρονη αρχιτεκτονική, οφείλουμε να προσδώσουμε μια διακεκριμένη και αρμόζουσα προς αυτά κλίμακα αξιών. Πιστεύουμε, ότι στο κείμενό μας αποδώσαμε σε γενικές γραμμές την ανάγκη του επαναπροσδιορισμού των αξιών, της αναδιάταξης των προτεραιοτήτων, της διερεύνησης και της μεθόδευσης στην πράξη, για τη διατήρηση αυτών των κτιρίων. Ιδιαίτερα, η με αντικειμενικά κριτήρια επανάκριση των αξιών, της "μοναδικότητας" του αντικειμένου προστασίας και, κυρίως, της "αυθεντικότητας" της υλικής του υπόστασης, προβάλλει τώρα επιτακτική, για να αποφευχθούν στο μέλλον οι αδιέξοδες πρακτικές, οι αναγκαστικές παραποιήσεις, ακόμη και οι οριστικές απώλειες των συγκεκριμένων αρχιτεκτονημάτων. ■

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Do Co Mo Mo, 1st International Conference Proceedings, 1990.
- H. A. Henket and H. Heijnen, Back from Utopia.
- W. de Jonge, The Technology of Change: The Van Nelle Factories in transition.
- Allen Cunningham, DoCoMoMo: Modern Movement Heritage.
- See John Allen, **Conservation of Modern Buildings: Building Maintenance and Preservation.**
- David Leatherbarrow, Mohsen Mostafavi, **On Weathering: The Life of Buildings in Time**, Mit Press, Cambridge, Mass. 1993.
- Α. Γιακουμακάτος, **Η Αρχιτεκτονική και η Κριτική**, Νεφέλη, 2001.
- Α. Γιακουμακάτος, Η προστασία του Κτιριακού Πολιτισμού, **ΤΟ ΒΗΜΑ, Νέες Εποχές**, 26-09-2003.
- Α. Γιακουμακάτος, Η αποκατάσταση της αρχιτεκτονικής του 20ού αιώνα. Μια ξεχωριστή περιπτώσιολογία, περιοδικό **Επιστημονική Έκδοση - ΚΤΙΡΙΟ**, Τεύχος **A-B**/2003.
- Dangerous Liaisons, Preserving Post War Modernism in City Centers, Conference, 15-17/02/2001, Helsinki, Finland.
- Heritage at Risk, ICOMOS World Report 2000 on Monuments and Sites in Danger.
- Π. Α. Μιχαηλ, **Η Αισθητική του Μπετόν Αρμέ**, Εκδ. Ε.Μ.Π. Αθήνα, 1955.
- Stella Maris Casal, Serianne Worden, **Modern Movement Heritage in Buenos Aires**, 1929-2004.
- Heritage at Risk, ICOMOS World Report 2002-2003, The Russia Files.
- AGRAM (database).
- **J. J. P. Oud, The Complete Works**, NAI Publishers.

14 (α-β)

Αυθεντικά κουφώματα από χαλύβδινες διατομές (α). Αντικατάσταση με ακατάλληλα κουφώματα αλουμινίου (β).

15 (α-β)

Το αυθεντικό κτίριο του Barcelona Pavillion (α). Το ανακατασκευασμένο Barcelona Pavillion (β).

16 (α-β)

Κιεφhoek, προσόψεις των αυθεντικών κατοικιών (α). Κιεφhoek, προσόψεις των ανακατασκευασμένων κτιρίων (β).

17 (α-β)

Πανοραμική όψη του αρχικού κτιρίου του Imperial Hotel στο Τόκιο (προοπτικό σκίσο) (α). Όψη της ανακατασκευασμένης κεντρικής εισόδου στο πάρκο Meiji του Τόκιο (β).